

TÜRKİYE'DE HİZMETLER İHRACATININ İSTİHDAM YARATMAYA ETKİSİ

Beyza SÜMER*

ÖZ

Üretim ve iş süreçlerinin her aşamasında yer alan hizmetler sektörünün istihdam, dış ticaret, yatırımlar ve büyüme bakımından ülke ekonomilerindeki önemi son otuz yıl içinde hızla artmıştır. Uluslararası hizmetler ticareti içinde ihracat, ülkelerin büyümesine doğrudan, istihdamına ise dolaylı olarak etki etmektedir. Bazı hizmet faaliyetlerinin ihale edilmesi (offshoring) hizmetleri ihale eden ülkelerde hizmetler sektöründe istihdamı olumsuz etkileyebilmekte; hizmetlerin ihale edildiği ülkelerde ise hizmetler sektöründe istihdamı artırabilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de hizmetler ihracatının hizmetler sektöründe istihdam yaratmaya etkisi olup olmadığı ampirik verilerle analiz edilmiş ve göreceli olarak ulaşım, seyahat gibi alt kategorileri kapsayan ikinci grup hariç, olumlu veya olumsuz herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Sözcükler: *Uluslararası Hizmetler Ticareti, Hizmetler İhracatı, İstihdam Yaratma*

IMPACT OF SERVICES EXPORT ON EMPLOYMENT GENERATION IN TURKEY

ABSTRACT

The importance of services which take place in every stage of production and business processes has rapidly increased in the economies in the context of employment, foreign trade, investments, and growth. Exports in international services trade have a direct effect on growth and an indirect effect on employment. Off shoring of some service activities may have a negative impact on the employment in the services sector of the off-shoring country, but may increase employment in the services sector of the off-shored countries. In this article, effect of services exports on employment generation in services sector in Turkey has been analysed by using empirical data and it has been found that there is no positive or negative correlation between them, except relatively the second category which encompasses the subcategories such as transportation and travel.

Keywords: *International Services Trade, Services Export, Employment Generation*

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Seferihisar Fevziye Hepkon Uygulamalı Sosyal Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret Bölümü, İzmir, E-posta: beyza.sumer@deu.edu.tr,

 <https://orcid.org/0000-0002-8459-543X>

GİRİŞ

1980’lerden itibaren dünya ekonomisindeki yapısal değişimle hizmetler sektörü katma değer ve istihdam yaratma bakımından imalat sanayiinin önüne geçmiş, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde temel sektörlerden biri haline gelmiştir. Üçüncül sektör olarak da adlandırılan hizmetler, geniş bir yelpazede yer alan ve elle tutulamayan tüm ürün ve faaliyetleri kapsamaktadır. Hizmetler, hem kendisi bir iş faaliyeti olarak ekonomide yerini almakta (sağlık hizmetleri gibi), hem de mamul malların öncesi, sırası ve sonrası süreçlerinde (tasarım, lojistik, pazarlama gibi) ortaya çıkmaktadır.

Üretim ve iş süreçlerinin her aşamasında yer alan hizmetlerin önemi tüm sektörlerde hızla artmıştır. Hizmetler sektöründeki bu baş döndürücü artışın temel sebebinin enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler olduğu pek çok yazar tarafından belirtilmiştir (Blinder, 2007; Blinder ve Krueger, 2009; Freund ve Weinhold, 2002). Enformasyon, bilişim ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, daha yoğun bir işbölümü ve uzmanlaşmaya, yeni katma değer biçimlerine yol açmıştır. Yakın zamana kadar bu süreçler ‘enformasyon çağı’ veya ‘bilgi toplumu’ olarak adlandırılmıştır.

Hizmetler sektörü, istihdam, katma değer, dış ticaret ve dış yatırımlar yaratma bakımından son 30 yıl içinde hızla artan oranlara sahiptir. Avrupa Birliği’nde hizmetlerde katma değer, diğer gelişmiş ülkelerde %70’in üstünde olduğu gibi, %73.7’ye ulaşmıştır. Bu oran Türkiye’de %61, gelişmekte olan ülkelerde ise %50-70 civarındadır (OECD, 2017). İstihdam açısından ele aldığımızda, gelişmiş ülkelerde istihdamın %70’inden fazlası hizmetler sektöründedir. Türkiye’de bu oran %53.8, BRICS ülkelerinde %49.6’dır (ILO, 2017). Dünya hizmetler ihracatı, mamul mal ihracatının üçte bir değeri olan 4.9 trilyon dolara ulaşmıştır (UNCTAD, 2016). Hizmetlerde dışa doğru yabancı yatırımlara bakıldığında ABD 3.6 trilyon dolar ile ön sıralarda yerini almış ve diğer gelişmiş ülkeler yüksek hacimlerde içe ve dışa doğru yatırımlar gerçekleştirmişlerdir (OECD, 2012).

Hizmetleri mallardan ayıran en önemli özellik dijital teknolojilerdeki ilerlemeyle hizmet ürünlerinin piyasadaki akışının, mallara göre çok daha hızlı gerçekleşebilmesidir. Böylece geniş bir coğrafi alanda ve yüksek hacimler küresel hizmetler ticareti yıllar içinde hızla artmıştır. Pek çok hizmet sağlayıcıları, hizmetlerini yurtdışına sunma olanağı bulmuşlardır. Bu durum, çağrı merkezleri ve finansal hizmetler gibi, özellikle müşteri ile tedarik edici arasında fiziksel mesafe gerektirmeyen hizmetlerde geçerli

Beyza Sümer

olmuş, zamanla saymanlık (bookkeeping) ve muhasebe gibi diğer hizmetlerin ticaretini de kolaylaştırmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de hizmetler dış ticareti bağlamında hizmetler ihracatının, hizmetler sektöründe istihdam yaratıcı etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Ampirik verilerden yararlanılan bu makalede giriş kısmından sonra uluslararası hizmetler ticaretindeki mevcut durum ele alınmıştır. Sonraki bölümde, 2004-2016 yıllarını kapsayan referans dönemde hizmetlerde alt kategoriler bağlamında Türkiye’deki hizmetler dış ticareti ile Türkiye’de hizmetler sektöründe istihdamın durumu özetlenmiştir. Bunu takiben hizmetler ticaretinin istihdam yaratmaya etkisi hakkında literatür incelemesi ele alınmış ve diğer bölümde Türkiye’de hizmetler ihracatının hizmetler sektöründe istihdam yaratıp yaratmadığı bir korelasyon analiz yardımıyla incelenmiştir. Sonuç kısmında Türkiye’nin hizmetler ihracatının genel olarak büyüme ve dolayısıyla istihdama olumlu etkisi olduğu ancak ulaştırma, seyahat gibi alt kategorileri kapsayan ikinci kategori hariç, hizmetler sektöründeki istihdama doğrudan olumlu ve belirgin bir etkisi olmadığı belirtilmiştir.

Hizmetler Sektörünün Kapsamı

Hizmetler sektörü, ihtiyaç duyulan analizlerin ve ekonomik açıdan düzenlemelerin yapılabilmesi için hem araştırmacılar hem de uluslararası kuruluşlar tarafından çeşitli şekillerde gruplandırılmıştır. 1980’lerden itibaren ekonomik yapı pek çok araştırmacı tarafından birincil (tarım), ikincil (imalat sanayii) ve üçüncül (hizmetler) sektörler olarak tanımlanmıştır. 1990’lı yıllarda hizmetler; dağıtım hizmetleri, üretime dönük hizmetler, kişisel hizmetler ve kamu hizmetleri olarak dört genel kategoride ele alınmıştır. 2000’lerin başına gelindiğinde ise kamu hizmetlerini dışarıda bırakan ve sadece ticareti yapılabilen hizmetler dört geniş grup halinde görülmektedir: dağıtım hizmetleri, oteller ve restoranlar, nakliye ve iletişim hizmetleri, emlak, kiralama ve iş hizmetleri. Bu gruplandırmalar, zaman içinde farklılaşabilmektedir.

Çağın gereksinimleri ve teknolojik yeniliklerle gruplandırmalar değişebilmektedir. Teknolojideki değişimin belirleyiciliği sebebiyle hizmetler sektöründeki faaliyetlerin kapsamı ve içeriği genişlemektedir. Ulaşım, nakliye, turizm, perakende ticaret gibi geleneksel hizmetlerin yanısıra su yönetimi, enerjinin korunması, danışmanlık, veri işlenmesi, teknik analiz gibi yeni ve farklı hizmet türleri ortaya çıkmıştır (Sümer, 2008).

Dünya Ticaret Örgütü (WTO, 2018), uluslararası hizmetler ticaretinin teşvik edilmesi, liberalleşmesi ve gerekli düzenlemelerin

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

yapılması amacıyla temel kavram, kural ve ilkeleri ortaya koyan çok taraflı bir anlaşma olan Hizmetler Ticareti Hakkında Genel Antlaşma (GATS-General Agreement on Trade in Services)’sını 1995 yılında bünyesine dahil etmiş ancak hizmetlerle ilgili müzakereler 2000 yılı başında yeniden başlatılmıştır.

GATS kapsamında oluşturulan ve müzakerelere açılmış olan hizmetler sektörü 12 temel grup ve 160 alt gruptan oluşmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre temel/ana gruplar şu şekildedir: (1) İş hizmetleri (mesleki hizmetler ve bilgisayar hizmetleri dahil), (2) Haberleşme hizmetleri, (3) İnşaat ve ilgili mühendislik hizmetleri, (4) Dağıtım hizmetleri, (5) Eğitim hizmetleri, (6) Çevre hizmetleri, (7) Finansal hizmetler (sigortacılık ve bankacılık dahil), (8) Sağlıkla ilgili ve sosyal hizmetler, (9) Turizm ve seyahat ile ilgili hizmetler, (10) Eğlence, kültür ve spor hizmetleri, (11) Ulaştırma hizmetleri, (12) Başka yere dahil edilmemiş olan diğer hizmetler.

Birleşmiş Milletler’in oluşturduğu ‘Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması’ olan ISIC (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities), ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından en fazla başvurulan sınıflamadır. Zaman zaman revize edilen ISIC en son ‘ISIC Rev. 4’ olarak güncellenmiştir. Tüm ekonomik faaliyetleri harf başlıklarıyla ele alan ISIC’te hizmetler, G’den (toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtlar, motorsiklet ve kişisel ve hanehalkı eşyalarının tamiri) başlayıp U’ya kadar (sınırötesi örgütler ve kurumların faaliyetleri) 15 harf başlıkları altında gruplandırılmış, her harfin altında hizmet grubunun alt kategorileri yer almıştır. Örneğin ‘R’ harfi genel olarak ‘Sanat, Eğlence ve Rekreasyon’ faaliyetleri ele alınmış, bu harfin altında ‘Yaratıcı, Sanat ve Eğlence Faaliyetleri’ (90), ‘Kütüphaneler, Arşivler, Müzeler ve diğer Kültürel Faaliyetler’ (91), ‘Kumar ve İddia Faaliyetleri’ (92), ‘Spor ve Eğlence (amusement) ve Rekreasyon Faaliyetleri’ (93) iki haneli rakamlarla dört alt grup olarak belirlenmiştir. ‘F’ harfi altındaki ‘İnşaat’, değerlendirmelerde bazen hizmetler grubu altında bazen dışında ele alınmaktadır.

Avrupa Birliği, hizmetlerin klasifikasyonunda ISIC ile uyumlu olan ‘Avrupa Toplulukları Ekonomik Faaliyetler Genel Sınıflanması’ olan NACE’yi (Nomenclature Générale des Activités Économiques dans les Communautés Européennes) kullanmaktadır. Avrupa Birliği, 2000’lerin başında ISIC Rev.3’ün uyarlanmış hali olan NACE Rev.1.1’i 2009 yılına kadar kullanmış; teknolojiye gelişme ve yeni iş biçimlerinin çeşitlenmesi sebepleriyle 2010 yılından itibaren bazı kategorilerin ilave edildiği NACE Rev.2’yi kullanmaya başlamıştır.

Beyza Sümer

Avrupa Birliği, 2013 yılından itibaren uluslararası hizmetler ticareti verilerinin kaynakları olarak IMF'nin Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyon Kılavuzu'nu (IMF, Balance of Payments Manual 6-BPM6, 2010); Birleşmiş Milletler'in Hizmetlerde Uluslararası Ticaret İstatistikleri Kılavuzu'nu (UN, MSITS, 2010); ve OECD'nin Ödemeler Dengesi Hizmetler Klasifikasyonu'nu (OECD, EBOPS, 2010) kullanmaktadır. Uluslararası ticaret istatistikleri oluşturma amacıyla hizmetler 12 temel kategori ve 97 alt kategoriye ayrılmış; AB28 ülkeleri için hizmetler ihracat ve ithalat verileri buna göre düzenlenmiştir.

Kamu hizmeti yükümlülüklerine tabi olan ve halk yararına olan bazı hizmetler Avrupa Birliği'nde kamu yararına hizmetler (services of general interest) olarak adlandırılmakta ve gruplandırılmaktadır. Bu hizmetler devlet veya özel sektör tarafından sunulmaktadır ve ekonomik olan, ekonomik olmayan ve sosyal hizmetler olarak üçe ayrılır. Genelin ekonomik çıkarına olan hizmetler posta hizmetleri gibi karşılığında ödeme yapılan temel hizmetlerdir ve Avrupa Tek Pazar ve rekabet kurallarına tabidir. Ancak halkın temel hizmetlere daha kolay erişimi amacıyla bu kurallarda istisnalar yapılabilir. Polis, adalet ve sosyal güvenlik hizmetleri Avrupa Birliği düzeyinde yasal düzenlemelerle yapılmamakta üye ülkelerin kendileri tarafından yürütülmektedir. Genelin çıkarına olan sosyal hizmetler ise dayanışma ve eşit erişim ilkeleri temelinde zayıf veya kırılabilir olarak tanımlanan grupların ihtiyaçlarına cevap verme amacını taşımaktadır. Bu hizmetler, sosyal güvenlik, istihdam, barınma gibi ekonomik olan veya ekonomik olmayan hizmetler olabilir.

Bu yüzyılın başından itibaren İngiltere ve Kanada'da yapılan öncü çalışmalarla (DCMS, 2018) hizmetler sektöründe yer alan bazı faaliyetler 'Kültürel ve Yaratıcı Sanayiler' (Cultural and Creative Industries=CCI's) başlığı altında farklı bir kategorizasyon ile ele alınmıştır. Her iki sektörel gruplandırma ile ilgili verilere OECD, UNCTAD, WTO gibi uluslararası ekonomik kuruluşların veritabanlarından ulaşılabilir. Kültürel ve Yaratıcı Sanayiler ile hizmetler sektörünün yeniden tanımlanması ve yeni gruplandırmaların yapılması teknolojinin dayattığı zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır.

Hizmetler ticareti verilerinin sağlıklı ve yeterli olmadığı uluslararası ekonomik kuruluşları tarafından da dile getirilmektedir. Türkiye, ISIC Rev. 4 ile ve BPM6 ile uyumlu olarak, hizmetleri 'İnşaat' dahil 'F'den 'U' harfine kadar 16 başlık altında toplamıştır. Uluslararası hizmet ticareti istatistikleri, ödemeler dengesi istatistikleri kapsamında, bankaların istatistiksel raporlamaları ve doğrudan anketler yoluyla TCMB tarafından

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

derlenmekte, yayımlanmakta ve uluslararası kuruluşlara raporlanmaktadır (TC Ekonomi Bakanlığı, 2018).

ULUSLARARASI HİZMETLER TİCARETİNDE MEVCUT DURUM

Ekonomik büyüme ve istihdamın potansiyel iticisi olan hizmetler sektörü, istihdam, katma değer, dış ticaret ve dış yatırımlar yaratma bakımından son 30 yıl içinde hızla artan oranlar sergilemiştir. Örneğin ABD’nde 2014 yılında hizmetler hasılası 14 trilyon dolardan fazla olarak GSYİH’nın yüzde 68’ini ve ayrıca istihdamın yüzde 80’ini oluşturmuştur.

Gelişmiş ülkelerde istihdamın %70’inden fazlası hizmetler sektöründedir. 2017 yılı itibariyle, hizmetler sektöründe istihdam oranları AB28’de %71.8, ABD’de %79.4, İsrail’de %81.6, BRICS ülkelerinde %49.6, Güney Kore’de %70.3, Türkiye’de %53.8’dir (ILOStat, 2017). Hizmetler ticareti tüm ülkeler için ekonomik büyüme ve istihdamın potansiyel iticisidir. Hizmetler katma değer zincirleri, imalat sanayiindeki katma değerden daha fazla olarak istihdamın genişlemesine hizmet etmektedir (Miroudot ve Cadestin, 2017).

Hizmetler ve imalat sanayii birbiriyle içiçe geçmiştir zira herhangi bir malın üretimi ArGe ve/veya tasarım ile başlar. Zincirin diğer ucunda, hizmetler mamul malların tüketicilere pazarlama, dağıtım ve satış sonrası hizmetler yoluyla ulaşmasını sağlamaktadır (Miroudot ve Cadestin, 2017: 6). Avrupa Birliği’nde 1990’ların başında katma değere katkısı %60’lar civarında olan hizmetler, 2016 yılına gelindiğinde %73.7’ye ulaşmıştır. Bu oran gelişmiş ülkelerde %70’in üstünde, ABD’de %78.9, Türkiye’de %61, gelişmekte olan ülkelerde %50-70 civarındadır. Hizmetlerin katma değere katkısı, ABD’de %77.04’ten (2004 yılı) %78.92’ye (2016 yılı) ulaşmıştır. Aynı yıllar itibariyle Avrupa Birliği’nde katma değer %71.80’den %73.72’ye çıkmıştır. Lüksemburg’da bu oranlar daha da yüksektir-%86.8 ve %78.3. Türkiye’de ise bu oranlar 2004 ve 2016 yılları için %60.46 ve %61.00’dür. Gelişmekte olan ülkeler arasında olan Brezilya 2004 yılında %64.69’dan 2014 yılında %71.18’e bir artış göstermiştir. Çin Cumhuriyeti’nde bu oranlar 2004’te %40.74, 2015 yılında %49.72 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2016).

Hizmetler sektörü, ülkelerin ihracat ve ithalatında da önemli role sahiptir. Dünya hizmetler ihracatı 2016 yılında, mamul mal ihracatının üçte bir değeri olan 4.9 trilyon dolara ulaşmıştır (UNCTAD, 2016). Ticari hizmetlerin (commercial services) dünya ihracatındaki en yüksek oran %24 ile AB28 ülkeleri tarafından gerçekleşmiş olup ABD’nde bu pay %15.2, Türkiye’de %0.77’dir (WTO, 2018). Hizmetler ticaretinde 2009’dan 2014’e kadar bir artış yaşanmış, 2014-2016 yılları arasında ise

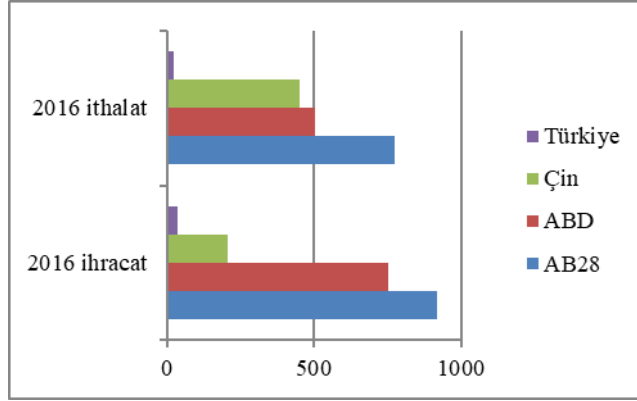
Beyza Sümer

durgunluk olmuştur. Küresel hizmetler ihracatının üçte ikisi gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Hizmetler sektöründe dış ticarete liberalleşme en çok Avrupa Birliği ile ABD arasında görülmektedir (Delimatsis, 2017: 584). ABD uzun zamandan beri mamul mal dış ticaretinde ticaret açığı vermekle birlikte hizmetler dış ticaretinde ticaret fazlasına sahiptir (Ahmmad ve Abou-Zaid, 2017). Son yirmi yıl içinde hizmetler ihracatı ve ithalatı iki-üç kat artmıştır. Bütün ülkeler, ya imalat sanayiinde girdi veya kendisi nihai ürün olarak, hizmetler sektörünün bazı kategorilerinde avantaja sahiptirler (Miroudot ve Cadestin, 2017).

Gelişmiş ülkeler hizmetler sektöründe liderliği ellerinde tutmakla birlikte gelişmekte olan ülkeler de hizmetler ticaretinde major oyuncular olarak piyasada yerlerini almaktadırlar (Ahmmad ve Abou-Zaid, 2017). Asya'daki ülkeler dünya hizmetler piyasasının yüzde 15'ini elde etmişlerdir. Hizmetler sektörünün ekonomilerdeki ağırlığı artmasına rağmen, uluslararası hizmetler ticareti toplam uluslararası ticaretin yüzde 20'si kadardır. Hizmetler ticaretinde, mamul mal ticaretine göre daha fazla kısıtlamalar vardır. Gelişmekte olan ülkelerin yer aldığı MENA bölgesinde reel GSYİH ile hizmetler ticareti arasında pozitif bir ilişki olduğu ancak bölgede hizmetler dış ticaretinde bazı kısıtlılıkların mevcut olduğu yapılan bir çalışmayla belirtilmiştir (Karam ve Zaki, 2015).

AB28 ülkelerinde 1999 yılında 287.3 milyar dolar olan hizmetler ihracatı 2016 yılında 914.8 milyar dolara çıkmıştır. ABD'nde de aynı hızlı artış olmuş ve hizmetler ihracatı 1996-2016 yılları arasında 239.5 milyar dolardan 752.4 milyar dolara ulaşmıştır. Çin ise on kat bir artış ile hizmetler ihracatında 1998 yılında 25.1 milyar dolardan 2016 yılında 208.4 milyar dolara gelmiştir. Türkiye'de hizmetler ihracatında son yirmi yılda önemli bir gelişme olmuştur. 1996 yılında 13.1 milyar dolar olan hizmetler ihracatı, 2016 yılında 37.8 milyar dolara ulaşmıştır. Hizmetler ithalatına bakıldığında, aynı yıllar geçerli olarak, AB28 274.9 milyar dolardan 773.6 milyar dolara; ABD 152.6 milyar dolardan 504.7 milyar dolara; Çin 26.9 milyar dolardan 452.6 milyar dolara; Türkiye 6.4 milyar dolardan 22.4 milyar dolara çıkmıştır (OECD, 2016). Aşağıda görüleceği gibi, Çin hariç AB28, ABD ve Türkiye hizmetler dış ticaret fazlasına sahiptirler.

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

Kaynak: OECD Trade in Services'daki verilerden yararlanarak yazar tarafından düzenlenmiştir (2017 ve 2018). <https://data.oecd.org/trade/trade-in-services.htm>

Şekil 1: Seçilmiş Ülkelerde Hizmetler Dış Ticaret Dengesi

AB28 ülkelerinde uluslararası hizmetler ticareti, toplam dış ticaretin yüzde 30'u civarındadır. 2012-2016 yılları arasındaki hizmetler dış ticaretindeki büyüme, mamul mal dış ticaretindeki büyümeden daha fazla olmuştur.

Hizmetler ihracatında en yüksek değere, AB28'in toplam hizmetler ihracatının yüzde 22'sini oluşturan, 186 milyar euro (€) ile Birleşik Krallık ulaşmış; bu ülkeyi sırasıyla Almanya (126 milyar €), Fransa (96 milyar €), İrlanda (65 milyar €) ve Hollanda (56 milyar €) takip etmiştir. AB28 ülkelerinin hizmetler ihracatında en yüksek paylara sahip olan ülkeler ABD (%27), İsviçre (%14), Çin (%5), Japonya (%4), Rusya (%3), ve %2 ile Kanada, Hindistan ve Brezilya toplamıdır (EuroStat, 2016).

Hizmetler ithalatında en yüksek değer olan 121 milyar € ile İrlanda, AB28 ithalatının yüzde 18'ini gerçekleştirmiştir. İrlanda'yı sırasıyla Almanya (117 milyar €), Birleşik Krallık (94 milyar €), Fransa (80 milyar €) ve Hollanda (74 milyar €) takip etmiştir. AB28 ülkelerinin hizmetler ithalatında en yüksek paylara sahip olan ülkeler ABD (%30), İsviçre (%14), ve Çin (%4) gelmektedir (EuroStat, 2016).

AB28 ülkeleri hizmetler dış ticaretinde, Hong Kong (hizmet komisyonları), Hindistan (teknik, ticari ve diğer iş hizmetleri,) bilgisayar hizmetleri ve Türkiye (seyahat ve ulaşım) hariç, tüm ülkelere karşı ticaret fazlasına sahiptir. En fazla dış ticaret fazlası İsviçre, Japonya, Rusya, ABD ve Çin'den kaynaklanmaktadır (EuroStat, 2016).

AB28 ülkelerinde hizmetler ihracatının alt kategorik paylarına bakıldığında ilk sırada yüzde 27 payla Ar-Ge, profesyonel ve yönetsel danışmanlık, teknik ticari ve diğer ilintili hizmetleri kapsayan iş hizmetleri (business services) gelmektedir. İş hizmetlerini yüzde 16 ile ulaşım, yüzde

Beyza Sümer

14 ile seyahat, yüzde 11 ile finansal hizmetler, yüzde 10 ile telekomünikasyon, bilgisayar ve enformasyon hizmetleri takip etmekte ve bunların ardından sırasıyla fikri mülkiyet kullanımı, fiziksel girdilerle ilgili hizmetler, tedarik ve onarım hizmetleri, inşaat, kişisel, kültürel ve eğlence hizmetleri, kamu hizmetleri, dağıtılmayan hizmetler (services not allocated), sigorta ve emeklilik alt gruplarını kapsayan diğer hizmetler gelmektedir. İthalatta ise ihracattaki gibi yine birinci sırada yüzde 32 pay ile iş hizmetleri gelmekte ve bunu yüzde 17 ile ulaşım, yüzde 16 ile fikri mülkiyet kullanımı, yüzde 15 ile seyahat takip etmekte, arkasından sırasıyla finansal hizmetler, telekomünikasyon, bilgisayar ve enformasyon hizmetleri, diğer hizmetler, sigorta ve emeklilik hizmetleri gelmektedir (EuroStat, 2016).

Hizmetler sektöründe doğrudan yabancı yatırımların da incelenmesi yararlı olabilir. Hizmetler sektörüne yapılan içe ve dışa doğru yatırımlarda, ülke içine en fazla yatırımları çeken ABD (1,536.9 milyar dolar) ve en fazla dışa doğru yatırımları yapan (3,578.2 milyar dolar) ülke yine ABD olmuştur. İçe doğru yatırımlarda ABD'yi İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre izlemektedir. Türkiye'de içe doğru yatırımlar 80.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dışa doğru yatırımlarda ABD'yi Fransa, İsviçre, Almanya, İngiltere, Japonya izlemektedir. 2013 yılında Türkiye 22.9 milyar dolarlık dışa doğru yatırım yapmıştır (OECD, 2013). Hizmetlerdeki dışa doğru yatırımlarda ABD 3.6 trilyon dolar ile ön sıralarda yerini almış; Fransa 1.03 trilyon dolar, Almanya 778 milyar dolar, Lüksemburg 15.2 milyar dolar, İsviçre 829.8 milyar dolar, Birleşik Krallık 765.2 milyar dolar, Japonya 469.9 milyar dolar, Türkiye 22.9 milyar dolar dışa doğru yatırım gerçekleştirmişlerdir (OECD, 2013).

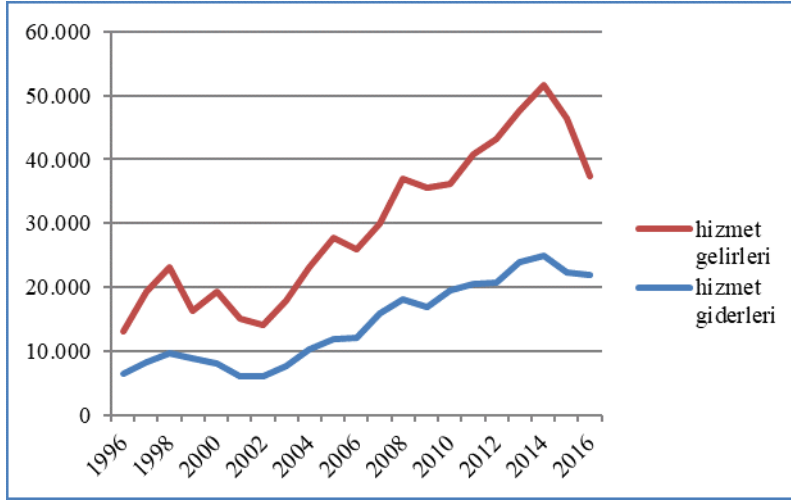
TÜRKİYE'DE HİZMETLER DIŞ TİCARETİ

Türkiye'de hizmetler sektöründe dış ticaret verileri, Merkez Bankası Ödemeler Bilançosu'nda hizmet gelirleri ve hizmet giderleri olarak ve uluslararası kuruluşların veri tabanlarında hem hizmetler ihracatı ve ithalatı hem de hizmetler gelirleri ve giderleri olarak görülmektedir. Türkiye mallar dış ticaretinde açık vermesine karşın hizmetler gelirleri, giderlerinden daha fazla olup hizmetler gelir-gider dengesinde artı durumdadır.

Hizmetler gelirleri, ihracatı yapılan hizmetlerden Türkiye'nin elde ettiği gelirler olarak 2007 yılında 29.91 milyar dolardan 2008 yılında 36.94 milyar dolara yükselmiş, 2009 yılında 35.63 milyar dolar ile az bir düşüş yaşamış, 2010'dan 2014'e kadar devamlı bir artış sergilemiştir (sırasıyla

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

36.19, 40.85, 43.23, 47.67 ve 51.66 milyar dolar). Hizmet gelirlerinde 2015 yılında önemli bir düşüş yaşanmış ve 46.48 milyar dolara gerilemiş; 2016 yılı bir önceki yıldan daha kötü bir performansla 37.33 milyar dolara düşmüştür. En yüksek hizmet gelirlerinin gerçekleştiği yıl olan 2014 yılı ile 2016 yılı karşılaştırıldığında 51.66 milyar dolardan 37.33 milyar dolara ciddi bir düşüş görülmektedir. 2017 yılı Ocak-Kasım arası hizmetler gelirleri 40.55 milyar dolar olarak bir önceki yıla göre yükselmiştir ancak bu yükseliş 2015 yılı seviyesinden düşüktür. Hizmetler giderleri, 2007 yılında 15.82 milyar dolardan 2008 yılında 18.03 milyar dolara yükselmiş ve 2009 yılı hariç (16.90 milyar dolar) 2014 yılına kadar artış sergilemiştir. 2014 yılında en yüksek rakama ulaşmış (24.90 milyar dolar) ve 2015 ve 2016 yıllarında (22.27 milyar dolar ve 22.0 milyar dolar) tekrar düşmüştür. 2017 Ocak-Kasım hizmet giderleri 21.23 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 Ocak-Kasım tarihi itibarıyla, hizmetler dengesi artı 19.32 milyar dolardır.

Kaynak: TCMB (2017) Ödemeler Bilançosu, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı, Tablo 4'teki verilerden yararlanarak yazar tarafından düzenlenmiştir (2017).

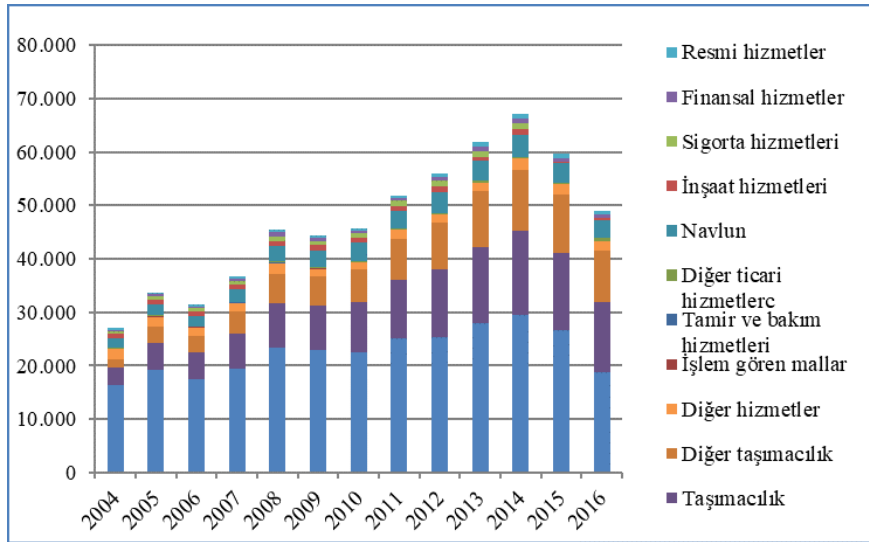
Şekil 2: Türkiye'nin Hizmetler Dış Ticareti, milyon dolar

Hizmetler dış ticaretinde referans dönem (2004-2016) itibarıyla ihracat incelendiğinde, 2014 yılı dikkati çeken bir yıl olmuştur çünkü hemen hemen tüm alt kategorilerde en yüksek rakamlara bu yılda ulaşmıştır. 2014 yılı sonrasında ise çoğu alt kategorilerde önemli düşüşler gerçekleşmiştir. 'Seyahat' 2004 yılında 16.3 milyar dolar iken 2014 yılında 29.6 milyar dolara ulaşmış; 2015 yılında 26.6 milyar dolara düşmüş ve 2016 yılında daha da düşerek 18.7 milyara inmiştir.

Beyza Sümer

'Taşımacılık' 2004 yılında 3.3 milyar dolardan 2014 yılında 15.6 milyar dolara çıkmıştır. Ancak 2015 ve 2016 yıllarında düşüş ile bu rakam 13.1 milyar dolar olmuştur. 'Diğer taşımacılık' faaliyetlerinde 2004 yılında 1.5 milyar dolardan 11.6 milyar dolara ulaşmıştır (2014). Ancak 2015'te 10.9 milyar dolara ve 2016 yılında 9.7 milyar dolara gerilemiştir. Diğer alt kategorilerde 2014 ve 2016 yılları rakamlarına bakıldığında 'İnşaat hizmetleri'nde 1.1 milyar dolardan 0.5 milyar dolara; 'diğer hizmetler'de 2.1 milyar dolardan 1.8 milyar dolara; 'navlun'da 4.1 milyar dolardan 3.4 milyar dolara; 'resmi hizmetler'de 0.8 milyar dolardan 0.6 milyar dolara; 'işlem gören mallar'da 0.13 milyar dolardan 0.10 milyar dolara; 'sigorta hizmetleri'nde 1.17 milyar dolardan 1.16 milyar dolara; 'finansal hizmetler'de 0.8 milyar dolardan 0.7 milyar dolara düşüşler gerçekleşmiştir.

2014-2016 döneminde artışın olduğu gruplar 0.3 milyar dolardan 0.6 milyar dolara artış ile 'diğer ticari hizmetler' ve 0.04 milyar dolardan 0.11 milyar dolara artış ile 'tamir ve bakım hizmetleri'dir. 'İşlem gören mallar' ile 'tamir ve bakım hizmetleri' verileri 2011 yılından itibaren mevcuttur.

Kaynak: TCMB (2017) Ödemeler Bilançosu, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı, Tablo 5'teki verilerden yararlanarak yazar tarafından düzenlenmiştir (2017).

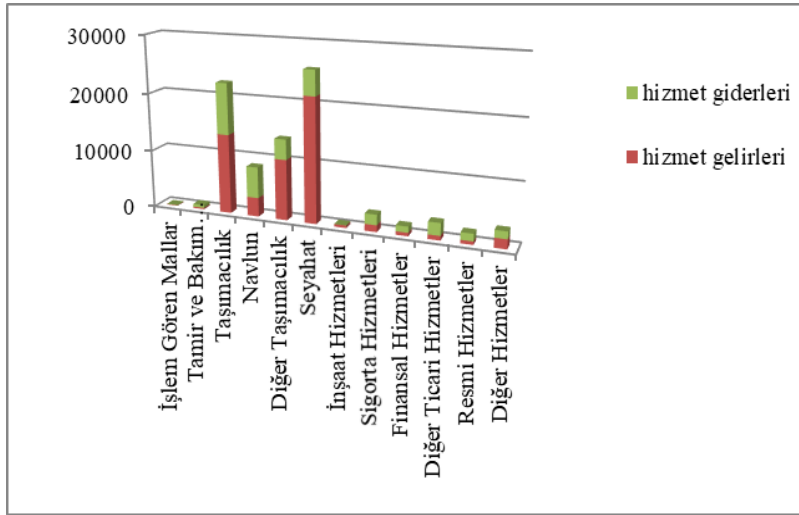
Şekil 3: Türkiye'nin Alt Sektörlerde Hizmetler İhracatı, milyon dolar, 2004-2016

2016 yılında toplam hizmetler ihracatı (gelirler olarak) 37 milyar 332 milyon dolar olmuştur. Bu rakam 47 milyar 674 milyon dolar olan 2013 yılı rakamından çok daha düşüktür. 2014 yılı ise en yüksek artışın

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

olduğu yıl olarak hizmetler ihracatı 51 milyar 657 milyon dolara ulaşmıştır. 2015 yılında düşüş olmuş 2013 yılından daha düşük olan 46 milyar 480 milyona inmiştir. 2017 Kasım ayı itibariyle bir önceki yıla göre artışla, ancak daha önceki yılların seviyesinin altında olarak, 40 milyar 551 milyon dolar olmuştur. 2014 ve 2017 rakamları karşılaştırıldığında, Türkiye’nin büyümesi ve kalkınması bakımından önem taşıyan, hizmetler ihracatında yaklaşık 11 milyar dolarlık bir azalma olmuştur.

2017 yılı Ocak-Kasım dönemi itibariyle hizmetler sektörü gelirlerinde alt kategorilerden en fazla paya 21.40 milyar dolar ile seyahat hizmetleri sahiptir. Bunu 13.67 milyar dolar ile taşımacılık, 10.41 milyar dolar ile diğer taşımacılık, 3.25 milyar dolar ile navlun, 1.64 milyar dolar ile diğer hizmetler, 1.15 milyar dolar ile sigorta hizmetleri izlemektedir. Sırasıyla diğer hizmetlerde gelirler şöyledir: diğer ticari hizmetler (0.771 milyar dolar), finansal hizmetler (0.580 milyar dolar), resmi hizmetler (0.576 milyar dolar), inşaat hizmetleri (0.437 milyar dolar), tamir ve bakım hizmetleri (0.241 milyar dolar), işlem gören mallar (0.090 milyar dolar). 2017 yılı Ocak-Kasım dönemi itibariyle hizmetler sektörü giderlerinde en yüksek pay 8.80 milyar dolar ile taşımacılık faaliyetlerindedir. Hizmetler sektörü giderleri sırasıyla navlun (5.34 milyar dolar), seyahat (4.30 milyar dolar), diğer taşımacılık (3.46 milyar dolar), diğer ticari hizmetler (2.14 milyar dolar), sigorta hizmetleri (1.80 milyar dolar), diğer hizmetler (1.27 milyar dolar), resmi hizmetler (1.27 milyar dolar), finansal hizmetler (1.05 milyar dolar), tamir ve bakım hizmetleri (0.51 milyar dolar), işlem gören mallar (0.052 milyar dolar), inşaat hizmetleri (0.033 milyar dolar) değerindedir.

Beyza Sümer

Kaynak: TCMB (2017) Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı, Tablo 5'deki verilerden yararlanarak yazar tarafından düzenlenmiştir.*2017 Kasım sonu itibarıyla, milyon dolar olarak.

Şekil 4: Hizmetler Alt Sektörlerinde Gelir-Giderler*

Türkiye'de hizmetler dış ticaret fazlası bulunmakla birlikte, doğrudan yabancı yatırımlarda yabancıların Türkiye'ye yapmış olduğu yatırımlar, Türkiye'de yerleşik kişilerin yurtdışında yapmış olduğu yatırımlardan daha fazladır. Aşağıdaki tablolarda görüleceği gibi, hizmetler sektöründe 2017 yılında Türkiye'ye 4.4 milyar dolarlık yabancı yatırım gerçekleşmiştir. Yabancı yatırımlar, en fazla 1.76 milyar dolar ile finans ve sigortacılık faaliyetlerine, 0.69 milyar dolar toptan ve perakende ticarete, 0.64 milyar dolar ulaştırma ve depolama hizmetlerine yapılmıştır. Yabancı yatırımlara yıllar itibarıyla bakılırsa, 2011 yılında 8.06 milyar dolardan 2014 yılında 4.3 milyar dolara düşmüş, 2015 yılında yeniden yükselip 6.3 milyar dolara ulaşmış ancak 2016 yılında tekrar düşerek 4.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörü altındaki 'Kamu Yönetimi ve Savunma ve Zorunlu Sosyal Güvenlik', 'Ayrım Yapılmamış Mal ve Hizmet Üretim Faaliyetleri', 'Uluslararası Örgütler ve Temsilciliklerinin Faaliyetleri' kalemlerinde herhangi bir yabancı yatırım gerçekleşmemiştir.

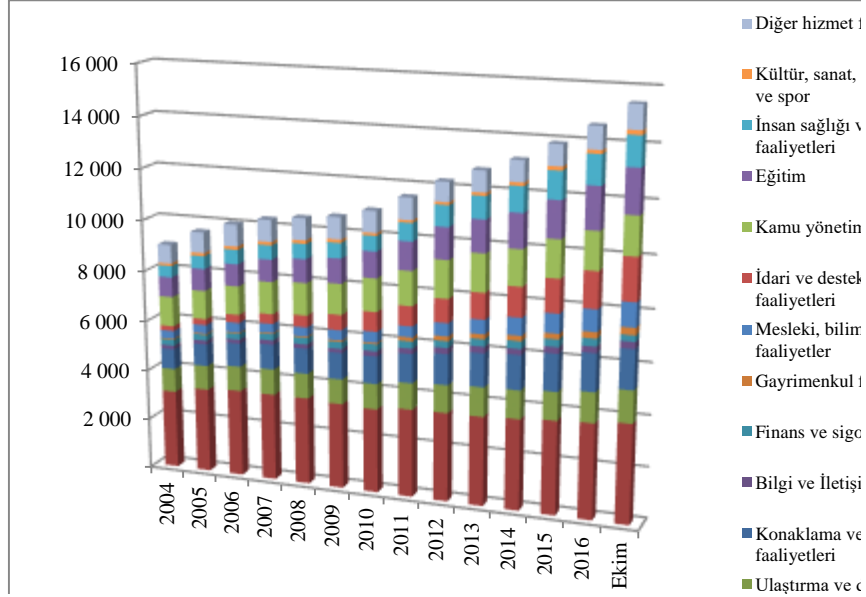
Türkiye'nin hizmetler sektöründe diğer ülkelere gerçekleştirdiği yatırımlar, 2015 yılında 2.3 milyar dolar iken 2016 yılında 1.5 milyar dolara düşmüştür. Yurtdışına yapılan yatırımlar arasında en fazla paya sahip olan kategoriler 0.55 milyar dolar ile 'finans ve sigortacılık faaliyetleri', 0.36 milyar dolar ile gayrimenkul faaliyetleri, 0.14 milyar dolar ile ulaşım hizmetleridir. 'Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri' kaleminde yurtdışına yatırım sadece 3 milyon dolar olarak yapılmış (2012 yılı), diğer yıllarda herhangi bir yatırım olmamıştır. 'Kamu yönetimi ve savunma'; 'zorunlu sosyal güvenlik' kalemlerinde 2014 yılında 8 milyon dolarlık bir dışa doğru yatırım olmuş, diğer yıllarda herhangi bir yatırım yapılmamıştır. 'Ayrım yapılmamış mal ve hizmet üretim faaliyetlerinde ise dışa doğru yatırım gerçekleşmemiştir. 'Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor faaliyetlerinde 2013 ve 2014 yılları dışında dışa doğru yatırım olmamıştır (TCMB, 2017).

TÜRKİYE'DE HİZMETLER SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM

İstihdam açısından hizmetler sektörü değerlendirildiğinde, gelişmiş ülkelerde istihdamın %70'inden fazlası hizmetler sektöründedir. Türkiye'de bu oran %53.8, BRICS ülkelerinde %49.6'dır (ILO, 2017). Türkiye'de 2016 yılı itibarıyla hizmetler sektöründe 14 milyon 616 bin kişi çalışmakta olup bu sayı 2017 Ekim ayında 15 milyon 455 bine

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

yükselmıştır. En fazla istihdamın olduğu alt kategoriler 3 milyon 905 bin kişi toptan ve perakende ticaret; 1 milyon 684 bin ‘eğitim’; 1 milyon 647 bin ‘idari ve destek hizmet faaliyetleri’; 1 milyon 544 bin ‘konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri’; 1 milyon 475 bin ‘kamu yönetimi ve savunma’; 1 milyon 266 bin ‘ulaştırma ve depolama’; 1 milyon 131 bin ‘insan sağlığı ve sosyal hizmet’; 934 bin ‘mesleki, bilimsel ve teknik’; 906 bin ‘diğer hizmet’; 284 bin ‘gayrimenkul’; 267 bin ‘bilgi ve iletişim’; 240 bin ‘finans ve sigorta’; 172 bin ‘kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor’ faaliyetlerinde çalışmaktadırlar.

Kaynak: TCMB (2017) Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı, Tablo 5'deki verilerden yararlanarak yazar tarafından düzenlenmiştir.*2017 Kasım sonu itibarıyla, milyon dolar olarak.

Şekil 5: Hizmetler Alt Sektörlerinde İstihdam, bin kişi

HİZMETLER TİCARETİNİN İSTİHDAM YARATMAYA ETKİSİ

Hizmet sektörünün katma değer yaratma ve büyümeye katkısı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Ancak hizmetler dış ticaretinin hizmetler sektöründe istihdama etkisi hakkında yapılan çalışmaların çoğunda doğrudan bir pozitif bağlantı bulunamamakla birlikte, diğer çalışmalarda hizmetlerin dışa ihale edilmesinin (offshoring) ülke içinde o sektörlerdeki işlerin kayba uğradığını, dolayısıyla istihdama olumsuz bir etki yarattığı belirtilmektedir. UNCTAD raporuna (2013) göre hizmetler ticaretinin istihdama etkisi hakkındaki çalışmaların yeterli olmadığı belirtilmektedir.

Beyza Sümer

Birleşik Krallık'ta üretici hizmetleri (producer services) olarak da tabir edilen ara hizmetlerin (intermediate services) ithal edilmesinin iş kaybıyla veya işgücü giriş çıkışlarıyla bir bağlantısı bulunamamıştır. Hatta ara (intermediate) hizmetleri ithal eden firmalarda, etmeyenlere göre, istihdam, çıktı ve ithal hizmet girdilerinin kullanımındaki simültane artışa sebep olan pozitif talep şoklarının sonucu olarak, daha hızlı bir istihdam artışı gözlemlenmiştir (Hjzen, A., Pisu, M. ve Wright, P.W., 2011). Belçika hakkında yapılan bir çalışmada hizmetler ihracatı daha çok bilişsel işlerde artışın olduğu alt sektörlerde görülmüştür. Bu da hem işleri hem de istihdamı artırıcı bir etkiye neden olmuştur (Ariu ve Mion, 2016). Diğer bir analizde, AB ülkelerinin AB dışına gerçekleştirdiği hizmetler ihracatının (ticaret ve onarım hizmetleri ve diğer hizmet faaliyetlerinde) istihdama %28 civarında genişletici etki yaptığı belirtilmiştir (Sousa, N., Rueda-Cantuche, J. M., Arto, I. ve Andreoni, V., 2012).

ABD'nde hizmetlerin dışa ihale (offshoring) edilmesi ile iş ve istihdam arasındaki ilişki hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları işlerin dışa ihale edilmesinin istihdama herhangi bir etkisi olmadığını veya kısmen olduğunu belirtmekte, bazıları olumsuz bir etkisi olduğunu ifade etmekte, diğerleri ise konunun firmaların uluslararası ticaret içine girip girmemeleriyle bağlantılı olduğunu söylemektedir.

ABD'nde hizmetlerin dışa ihale edilmesinin istihdama etkisi hakkında yapılan bir çalışmaya göre, 450 sanayide kümelenmemiş sektörel seviyede olumsuz etkinin mevcut olduğu ancak 96 sanayide kümelenmiş seviyede ise olumsuz etkinin yok olduğu gösterilmiştir. Araştırmacılar bu olguyu, hizmetlerin dışa ihale edilmesiyle, diğer sektörlerde yeni işlerin yaratılmasına yol açan bazı sektörlerde görülen etkinliğin artma potansiyeline sahip olması ile açıklamaktadırlar (Amiti ve Wei, 2005: 309). ABD'nde pek çok hizmet faaliyetlerinin ticaret yapılabilir olduklarını, bu faaliyetler içinde yüksek teknoloji faaliyetleri ihracatını yapan firmaların daha eğitilmiş ve daha yüksek ücretli istihdam yaptıkları ve daha verimli oldukları yapılan bir analiz sonucunda ortaya çıkmıştır (Jensen, 2008).

Ticarete yeni giren veya ticaret yapmayı durduran firmalar açısından yapılan diğer bir çalışmada, hizmetler ticareti yapmaya başlayan firmalarda istihdam artışı, ticaret yapmayı durduran firmalara göre daha fazla olmuş; ancak hiç ithalat yapmayan firmalarda da yüksek istihdam oranları görülmüştür. Diğer bir ifadeyle, firmalar hizmet ithalatına başladıklarında yurtiçi istihdamda dikkati çeken önemli bir ikame durumu ortaya çıkmamıştır. Bu durum çok popüler bir görüş olan, hizmetlerin

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

offshore edilmesi veya hizmetler ithalatının işleri yok edeceği, istihdamı azaltacağı görüşünün aksini ispatlar niteliktedir (Hijzen vd. 2011).

İşlerin dışa ihale edilmesinin (offshoring), karşı ülkenin ithal-rekabetçi (import competing) sektörde verimlilik kazanımları varsa o zaman işi dışa ihale eden ülkenin kendi işgücü piyasasına olumsuz etkisi olabileceği öne sürülmüştür. Diğer bir ifadeyle, karşı ülke karşılaştırmalı üstünlüğün bir kısmını elde etmektedir. Bu durumda işleri ihale eden ülkede teknolojik inovasyon kişi başına düşen geliri azaltıcı etkiye sahip olduğu belirtilmiştir (Samuelson, 2004).

Ana akım ekonomistler arasındaki ortak görüşün dış ticaretin işsizliği etkilemediği, sadece sektörler arasında istihdam tarzlarını etkilediği belirtilen ve hizmetler sektörünün istihdama etkisinin incelendiği bir çalışmaya atıfla, Çin’deki hizmetler ticaretinin istihdama etkisi pozitif olmakla birlikte bu etkinin oldukça az olduğu belirtilmektedir. Hizmetler ihracatında %1’lik bir artış hizmetler istihdamında %0.21’lik bir artışa; hizmetler ithalatında %1’lik bir artış %0.07’lik bir artışa neden olmuştur (Chen ve Walley, 2014).

2007 yılında Alman firmaları, çağrı merkezlerinin %32’sini, insan kaynakları faaliyetlerinin %25’ini, enformasyon teknolojileri faaliyetlerinin %22’sini, Ar-Ge faaliyetlerinin %18’ini, muhasebe ve finans işlerinin %13’ünü dışa ihale etmişlerdir (Winkler, 2009). Almanya’da idari ve mühendislik işlerini dışa ihale etme isteği, yani bilişsel beceri ve yüksek teknoloji gerektiren işlerin dışa ihale edilmesinden kaygı duyulmaktadır. Mal ve hizmet faaliyetlerinin dışa ihale edilmesi sadece düşük nitelikli işçileri değil yüksek nitelikli işçileride olumsuz etkilediği yapılan bir çalışmada belirtilmiştir (Winkler, 2009). Almanya’da muhasebe defteri tutma gibi rutin hizmet faaliyetlerinin ülke dışına ihale edilmesinin istihdamı o alt kategoride olumsuz etkileyebileceği ifade edilmiştir (Baumgarten, 2015).

Gelişmekte olan bir ülke olan Hindistan’da hizmetler dış ticaretinin hizmetler sektöründeki istihdamın önemli bir belirleyeni olmadığı görülmüştür. Hizmetler sektöründeki ihracat ve ithalatın büyümeye olumlu etkisi bulunmuş ancak bunun içerici, yani istihdam yaratıcı bir büyüme olmadığı gözlemlenmiştir (Mitra, 2011). Bununla birlikte Hindistan’da hizmetler ticaretinin beceri sahibi kadın ve erkek işçilere olan talebi artırdığı belirtilmiştir (Kucera ve Roncolato, 2011). Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Sri Lanka’yı kapsayan bir analizde, hizmetler ticaretinin ekonomik büyümeye etkisi olmakla birlikte, istihdam yaratmaya daha az etkisi olduğu belirtilmiştir (Basu ve Maertens, 2009). Ancak aynı bölge ekonomileri için yapılan başka bir çalışmada hizmetler ticaretinin

istihdam artışına olumlu etkisi olmamakla birlikte, enformasyon, teknoloji ve iş hizmetlerinde, doğrudan ve dolaylı olarak, istihdam yaratma açısından olumlu bir etki görülmüştür (Chanda, 2011).

Gelişmekte olan diğer bir ülke grubu olan (Visegrad Dörtlüsü olarak da bilinen) Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya için yapılan bir analiz sonucunda, Avrupa Birliği'nden bu ülkelere gerçekleşen hizmet faaliyetleri yatırımları (paylaşılan hizmet merkezleri şeklinde yani dikey yatırımlar) ile üretilen hizmetler hemen ihraç edilmekte ve bu sürecin bahsi geçen ülkelerde hizmetler sektöründe istihdama olumlu etkisi olduğu belirtilmektedir (Melikhova, Y., Bazo, L., Holubcova, I. ve Camacho, J. A., 2015).

Hizmetler ihracatının gelişmiş ülkelerde ilgili ülkedeki hizmetler sektöründe dolaylı olarak istihdamı genişletici, olumlu bir etkiye sahip olduğu ve/veya olumsuz bir etkiye sahip olmadığı; hizmetler dış yatırımlarında (offshoring) gelişmiş ülkelerde ilgili sektörlerde iş kayıplarına yol açtığı; bu durumun ise gelişmekte olan ülkeler lehine geliştiği görülmektedir.

TÜRKİYE'DE HİZMETLER SEKTÖRÜNDEKİ İHRACATIN HİZMETLER SEKTÖRÜNDEKİ İSTİHDAMA ETKİSİNİN ANALİZİ

Bu çalışmada Türkiye'deki hizmetler ihracatı ile hizmetler sektöründeki istihdam arasındaki ilişkiyi bulabilmek amacıyla bazı gruplandırmalara başvurulmuştur. Bunun gerekçesi hizmetler ihracatındaki alt sektörler ile istihdamdaki alt sektörlerin, referans dönem olan 2004-2016 yılları itibariyle denk düşmemesi, uyuşmamasıdır.

Türkiye'de hizmetler sektöründeki istihdam verileri, ISIC kategorileri ile uyumlu olarak (G'den U'ya kadar), TÜİK İşgücü İstatistikleri'nde 13 başlık altında yer almaktadır. Bu başlıklar (G) Toptan ve Perakende Ticaret; (H) Ulaştırma ve Depolama; (I) Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri; (J) Bilgi ve İletişim; (K) Finans ve Sigorta Faaliyetleri; (L) Gayrimenkul Faaliyetleri; (M) Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler; (N) İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri; (O) Kamu Yönetimi ve Savunma; (P) Eğitim; (Q) İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri; (R) Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor; (S+T+U) Diğer Hizmet Faaliyetleri'dir.

Türkiye'de hizmetler sektöründeki ihracat verileri, TCMB Ödemeler İstatistikleri'nde 12 başlık altındadır. Bu başlıklar (1)İşlem Gören Mallar; (2)Tamir ve Bakım Hizmetleri; (3)Taşımacılık; (4)Navlun; (5)Diğer Taşımacılık; (6)Seyahat; (7)İnşaat Hizmetleri; (8)Sigorta Hizmetleri;

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

(9)Finansal Hizmetler; (10) Diğer Ticari Hizmetler; (11)Resmi Hizmetler; (12)Diğer Hizmetler’dir.

Bu iki veri setini uyumlaştırma amacıyla, hizmetler sektöründeki istihdam ve ihracat verileri dört genel grup halinde kategorileştirilmiştir. Böylece hizmetler ihracatındaki değişimin hizmetler istihdamındaki değişime ne kadar etkisi olduğu incelenebilecektir. Bu tip bir gruplandırma hata içerebileceğinden dolayı çıkan sonuçlara ihtiyatla yaklaşmak daha doğru olacaktır. Ancak yine de analiz yapmaya yardımcı olması bakımından bu gruplandırmadan yararlanılacaktır. Aşağıdaki dört gruplandırmada harfler hizmetler sektöründeki istihdam alt grupları, rakamlar ise hizmetler sektöründeki ihracat alt gruplarını göstermektedir.

1. grup: Ticaret, İş, İdari ve Teknik Hizmetler: (1) İşlem Gören Mallar; (2) Tamir ve Bakım Hizmetleri; (10) Diğer Ticari Hizmetler; (G) Toptan ve Perakende Ticaret; (M) Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler; (N) İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri.

2. grup: Ulaştırma, Depolama, Haberleşme, Seyahat Faaliyetleri: (3)Taşımacılık; (4)Navlun; (5)Diğer Taşımacılık; (6)Seyahat; (H) Ulaştırma ve Depolama; (I) Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri; (J) Bilgi ve İletişim.

3. grup: Finans, Sigortacılık, Emlak, İnşaat Hizmetleri: (7)İnşaat Hizmetleri; (8)Sigorta Hizmetleri; (9)Finansal Hizmetler; (K) Finans ve Sigorta Faaliyetleri; (L) Gayrimenkul Faaliyetleri.

4. grup: Kamu, Sosyal, Kişisel ve Diğer Hizmetler: (11)Resmi Hizmetler; (12)Diğer Hizmetler; (O) Kamu Yönetimi ve Savunma; (P) Eğitim; (Q) İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri; (R) Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor; (S+T+U) Diğer Hizmet Faaliyetleri.

Hizmetler sektöründe 2005-2016 yıllarını kapsayan dönemde, yukarıda açıklandığı gibi istihdam ve ihracattaki dört grubun değişimi (artış/azalış) arasında herhangi bir anlamlı ilişki olup olmadığını görmek amacıyla her grubun verileri korele edilmiştir.

Tablo 1: Birinci Grup İstihdam ve İhracat Korelasyonu

		VAR00005	VAR00006
VAR00005	Pearson Correlation	1	-,322
	Sig. (2-tailed)		,308
	N	12	12
VAR00006	Pearson Correlation	-,322	1
	Sig. (2-tailed)	,308	
	N	12	12

Beyza Sümer

Tablo 2: İkinci Grup İstihdam ve İhracat Korelasyonu

		VAR00007	VAR00008
VAR00007	Pearson Correlation	1	,007
	Sig. (2-tailed)		,982
	N	12	12
VAR00008	Pearson Correlation	,007	1
	Sig. (2-tailed)	,982	
	N	12	12

Tablo 3: Üçüncü Grup İstihdam ve İhracat Korelasyonu

		VAR00009	VAR00010
VAR00009	Pearson Correlation	1	,057
	Sig. (2-tailed)		,861
	N	12	12
VAR00010	Pearson Correlation	,057	1
	Sig. (2-tailed)	,861	
	N	12	12

Tablo 4: Üçüncü Grup İstihdam ve İhracat Korelasyonu

		VAR00011	VAR00012
VAR00011	Pearson Correlation	1	,189
	Sig. (2-tailed)		,556
	N	12	12
VAR00012	Pearson Correlation	,189	1
	Sig. (2-tailed)	,556	
	N	12	12

Korelasyon sonucunda görüldüğü gibi, istihdamın her dört grubu ile ihracatın buna denk düşen her dört grubundaki değişim (artış/azalış) ilişkisi anlamlı değildir. Örneğin herhangi bir yılda hizmetler ihracatında görülen yüksek bir artış, ülke içinde hizmetler sektöründeki istihdamda aynı yükseklikte bir artışa neden olmamıştır. Hatta hizmetler ihracatında negatif bir artış (yani reel olarak azalış) hizmetler sektöründeki istihdamı olumsuz etkilememiş; daha da ötesi istihdamda artış bile olmuştur (analiz için kullanılan artış ve azalış değişim değerleri için bkznz. not 1).

Anlamlı bir ilişkiye yakın tek grup ikinci gruptur. Taşımacılık; navlun; diğer taşımacılık ve seyahat alt kategorilerindeki ihracat artışı; ulaştırma ve depolama; konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri; bilgi ve iletişim alt kategorilerindeki istihdamda artış ile diğerlerine göre daha anlamlıdır. Bu analizde varılan sonuç, bu alanda yapılmış bazı çalışmalarla

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

örtüşmektedir. Şöyle ki, Türkiye’de hizmetler ihracatındaki artışın, hizmetler sektöründe istihdam yaratmaya dolaylı etkisi olmasının dışında, doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır.

SONUÇ

Uluslararası hizmetler ticareti artan bir öneme sahip olarak sadece gelişmiş ülkeleri değil, gelişmekte olan, hatta az gelişmiş ülkeleri de ilgilendirmektedir. Hizmetler sektörünün akışkanlık, hızla dijitalleşme, mamul mal üretiminin öncesi, sırası ve sonrasında yer alabilme gibi çeşitli özelliklerinden dolayı her ülke en az bir hizmet alt kategorisinde avantaja sahiptir.

Uluslararası hizmetler ticareti çeşitli şekillerde olabilmektedir: üretilen hizmetlerin yurtdışına ihracatı; hizmet faaliyetlerinin başka ülkeye dış yatırımlar olarak ihale edilmesi; ve dış yatırımlar ile üretilen hizmetlerin yatırım yapılan ülkeden yatırım yapan ülkeye veya diğer ülkelere ihracatı. Hizmetler dış ticaretinde ihracatın doğrudan olmamakla birlikte istihdama olumlu etkisi bulunmaktadır. Hizmetlerin dışa ihale edilmesinde, dışa ihale eden ülke için (genelde gelişmiş ülkeler) o sektörde istihdamı azaltıcı veya riskli etkiler taşımakta; dışa ihale edilen ülke (genelde gelişmekte olan ülkeler) için ise o sektörde istihdamı genişletici etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye’nin hizmetler ticareti gelirleri (yani ihracatı), giderlerinden fazla olduğundan dolayı bu durumun genel olarak büyüme ve istihdama olumlu etkisi vardır.

Ancak hizmetler ihracatının, hizmetler sektöründe doğrudan istihdam yaratıcı veya azaltıcı bir etkisi olup olmadığı bu çalışma sonucunda ortaya çıkmamıştır. Sadece ‘Ulaştırma, Depolama, Haberleşme, Seyahat Faaliyetleri’ başlığı altındaki ikinci grupta göreceli olarak anlamlı bir ilişki görülmüştür. Diğer gruplarda ise anlamlı bir ilişki mevcut olmayıp hatta bazı yıllarda ihracatta negatif bir artış olurken istihdamda pozitif bir artış; bazı yıllarda ihracattaki yüksek artış karşısında istihdamda az bir artış gerçekleşmiştir.

Hizmetler sektörü, kendi dinamiğinin yanı sıra farklı sektörlerde de yeni iş ve istihdam yaratabilme kapasitesinden dolayı, alt sektörel ve firmalar bazında yapılacak geniş kapsamlı bir analiz, hizmetler ihracatı ile hizmetlerde istihdam yaratma ilişkisini daha kapsamlı sonuçlara taşıyabilecektir. Bu çalışma, ilgili konuda inceleme yapmak isteyen araştırmacılara ışık tutma bakımından yararlı olması amacını ve dileğini taşımaktadır.

Beyza Sümer

Not(lar)

1) Hizmetler Sektöründe İstihdamda ve İhracatta Değişim

Bir önceki yıla göre	Hizmetler Sektöründe İstihdamda Değişim, yüzde				Hizmetler Sektöründe İhracatta Değişim, yüzde			
	1. grup	2. grup	3. grup	4. grup	1. grup	2. grup	3. grup	4. grup
2005	9	5	0	6	5	28	21	-7
2006	6	4	1	3	-36	-6	38	-18
2007	1	5	4	4	51	18	7	11
2008	2	-1	7	3	24	23	43	24
2009	2	2	7	-0.1	-14	-1	-13	-22
2010	3	5	-1	2	23	5	-8	-0.3
2011	4	4	30	6	32	14	6	20
2012	5	6	3	7	27	8	10	7
2013	3	7	6	4	41	12	1	0.2
2014	7	-1	7	3	-11	8	25	21
2015	6	4	0	5	-22	-9	-32	-0.1
2016	5	3	7	7	107	-19	12	-19
2017 Ekim	8	6	-4	4	-	-	-	-

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri (2017) ve TÜİK İşgücü İstatistikleri'ndeki (2018) verilerden yararlanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmmad, T. ve Abou-Zaid, A. S. (2017). From Trade Deficit in Goods to Trade Surplus in Services: An Eclectic and Extended Gravity Model Approach to Analyzing the Determinants of Service Trade of the United States. *IUP Journal of Applied Economics*, 16(2), 7-38.
- Amiti, M. ve Wei, S. (2005). Fear of service outsourcing: Is it justified? *Economic Policy* 20(42), 308–347.
- Ariu, A. ve Mion, G. (2016). Service Trade and Occupational Tasks: An Empirical Investigation. *The World Economy*, 40(9), 1866-1889.

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

- Basu, K. ve Maertens, A. (2009). The Growth of Industry and Services in South Asia and its Impact on Employment. Ghani, E. and Ahmed, S. (ed), *Accelerating Growth and Job Creation in South Asia* (81-140). New York: Oxford University Press.
- Baumgarten, D. (2015). Offshoring, the Nature of Tasks, and Occupational Stability: Empirical Evidence for Germany. *The World Economy*, 38(3), 479-508.
- Blinder, A.S. (2007). How Many U.S. Jobs Might Be Offshorable? Princeton University CEPS Working Paper No. 142.
- Blinder, A.S. ve Krueger, A.B. (2009). Alternative Measures of Offshorability: A Survey Approach. NBER Working Paper No.15287.
- Chanda, R. (2011). Impact of Services Trade Liberalization on Employment and People Movement in South Asia. Asian Development Bank Working Paper No. 339, 1-46.
- Chen, H. ve Walley, J. (2014). China’s Service Trade. *Journal of Economic Surveys*, 28(4), 746–774.
- DCMS (Department for Digital, Culture, Media and Sport), (2018). Services.
<https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-digital-culture-media-sport> (26.11.2017)
- Delimatsis, P. (2017). The Evolution of the EU External Trade Policy in Services– CETA, TTIP, and TiSA after Brexit. *Journal of International Economic Law*, 20(3), 583–625.
- EC (European Commission), Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu.
https://ec.europa.eu/info/topics/single-market/services-general-interest_en (10.12.2017)
- EuroStat, (2016). International Trade in Services.
<http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/> (18.12.2017)
- Freund, C. ve Weinhold, D. (2002). The Internet and International Trade in Services. *American Economic Review*, 92(2), 236-240.
- Hjzen, A., Pisu, M. ve Wright, P.W. (2011). Employment, job turnover, and trade in producer services: UK firm-level evidence. *The Canadian Journal of Economics*, 44(3), 1020- 1043.
- ILO (International Labour Organization) (2017). Statistics in Services.
https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/page/hierarchy/Page3.jsp?MBI_ID=33 (20.12.2017)
- IMF (International Monetary Fund) (2010). Balance of Payments and International Investment Position Manual, Sixth Edition (BPM6), Chapter 10. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/chap10.pdf> (03.11.2017)

Beyza Sümer

- Karam, F. ve Zaki, C. (2015). Trade volume and economic growth in the MENA region: Goods or services? *Economic Modelling*, 45(C), 22-37.
- Kucera, D. ve Roncolato, L. (2011). Trade liberalization, employment and inequality in India and South Africa. *International Labour Review*, 150 (1-2), 1-41.
- Jensen, J. B. (2008). Trade in High-Tech Services. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 8, 181-197.
- Melikhova, Y., Bazo, L., Holubcova, I. ve Camacho, J. A. (2015). Trade in services and tertiarisation of the Visegrád Four economies, *Post-Communist Economies*, 27(1), 1-22.
- Miroudot, S. ve Cadestin, C. (2017). Services in Global Value Chains: Trade patterns and gains from specialization. *OECD Trade Policy Papers*, No. 208, 1-48.
- Mitra, A. (2011). Trade in services: Impact on employment in India. *The Social Science Journal*, 48, 72-93.
- OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) (2010). EBOPS. <https://www.oecd.org/std/its/ebops-2010.pdf> (15.11.2017)
- OECD (2013). FDI Statistics. <https://www.oecd.org/daf/inv/mne/statistics.htm> (01.10.2017)
- OECD (2017). *Services Trade Policies and the Global Economy*. OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264275232-en> (12.11.2017)
- OECD, (2018). *FDI Statistics According to Benchmark Definition 3rd edition BMD3*. https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/data/oecd-international-direct-investment-statistics/foreign-direct-investment-flows-by-industry_data-00334-en (01.01.2018)
- Samuelson, P.A. (2004). International factor-price equalization once again. *Economic Journal*, 58(234), 181-197.
- Sousa, N., Rueda-Cantuche, J. M., Arto, I. ve Andreoni, V. (2012). Extra-EU Exports and Employment. *Avrupa Komisyonu, Rapor*. <http://ec.europa.eu/trade/analysis/cheif-economist> (19.02.2018)
- Sümer, B. (2008). Hizmetler Ticaretinde Fırsatlar ve Tehditler: AB ve Türkiye. *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 19-47.
- TC Ekonomi Bakanlığı (2018). *Hizmetler Ticareti*. <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/hizmetTicareti> (11.01.2018)
- TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), (2017). *Ödemeler Dengesi İstatistikleri*.

Türkiye’de Hizmetler İhracatının İstihdam Yaratmaya Etkisi

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+Ilgili+Istatistikler>
(27.10.2017)

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2018). İşgücü İstatistikleri.
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (05.02.2018)

UN (United Nations) (2017) Statistics in Services.
<https://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=27>
(07.11.2017)

UN (2010). MSITS (United Nations’ Manual on Statistics of International Trade in Services).
<http://unstats.un.org/unsd/tradeserv/tfsits/manual.htm>
(09.11.2017)

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) (2013). The impact of trade on employment and poverty reduction.
No: TD/B/C.I/29.
https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/cid29_en.pdf
(05.02.2018)

UNCTAD, (2016). Handbook of Statistics, International Trade in Services.
<https://doi.org/10.18356/c3caa4c6-en> (05.02.2018)

Winkler, D. (2009). Services Offshoring and its impact on the Labor Market. Heidelberg: Physica-Verlag, Springer.

WTO (World Trade Organization) (2018). Services Trade.
https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/serv_e.htm
(08.01.2018)